

Володимир Дмитрук

**ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРИТОРІАЛЬНІ
РОЗМЕЖУВАННЯ МІЖ УКРАЇНОЮ
І РОСІЄЮ В СКЛАДІ СРСР**

Процес формування державних кордонів України в ХХ ст. відбувався під впливом ряду важливих чинників, які визначили сучасну лінію кордону нашої держави. Як у більшості новостворюваних національних держав, особливу роль відіграє саме чинник етнічної території. Для України він також став чи не найголовнішим. Однак перипетії минулого століття до названого чинника долучили ще й геополітичний фактор, на тлі якого етнічні землі використовувалися в міжнародній політиці провідних країн світу. Крім того, на формування лінії кордону вплинув і адміністративно-територіальний поділ країн, до складу яких входили на початку ХХ ст. українські землі. Звісно, не останню роль відігравали економічні, географічні й ідеологічні важелі.

У цьому спектрі українсько-російський кордон займає чільне місце серед інших із огляду на особливості його формування, протяжності та характеру прийняття рішень щодо врегулювання територіального розмежування.

Загальна протяжність державного кордону між Україною і Російською Федерацією сьогодні становить 2295,04 км, у тому числі сухопутна ділянка – 1974,04 км, морська ділянка – 321 км. Договором про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. визначено лінію кордону на суходолі. Синхронною ратифікацією 20 квітня 2004 р. цього документа та Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 р. було завершено правове оформлення лінії кордону на суходолі, а також у цілому створено необхідні політико-правові засади для активізації переговорного процесу з розмежування акваторій. 17 травня 2010 р. була підписана, а 29 липня 2010 р. набула чинності Угода про демаркацію українсько-російського державного кордону, що створило правові підстави для започаткування процесу позначення українсько-російського державного кордону на місцевості¹.

Проблема демаркації сухопутної частини українсько-російського кордону роками залишалася «замороженим» питанням у двосторонніх відносинах. Ще залишаються розбіжності в питанні розмежування Азовського та Чорного морів, делімітації Керченської протоки.

Зважаючи на те, що державні кордони «є відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, суверенітету

¹ Стан та перспективи співробітництва України та Росії. Аналітична доповідь. – К., 2011. — С. 28.

та єдності України»², наша держава наполягає на необхідності визнання кордону відповідно до міжреспубліканського (адміністративного) кордону між УРСР і РСФСР. Натомість російська сторона вважає, що в колишньому СРСР між союзними республіками адміністративний кордон по морю не встановлювався. Ця відмінність у підходах двох країн не сприяє прискореному просуванню у переговорному процесі.

Невирішені проблеми сучасного кордону деякою мірою було закладено ще на початку минулого століття. У роки Української революції 1917–1921 рр. кордони України не лише часто змінювалися, а й в певні періоди взагалі не мали конкретних обрисів. Особливо це позначалося на українсько-російському територіальному розмежуванні. Йдеться про період діяльності Української Центральної Ради та створення Української Народної Республіки, гетьманату П. Скоропадського, правління Директорії УНР, проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Нестабільності та рухливості кордонів сприяли масові повстанські рухи, самопроголошення різноманітних державних утворень на півдні і сході України, постійні конфлікти з денікінською армією та країнами Антанти. Лише із завершенням Української революції 1917–1921 рр. кордон віртуально усталився, спочатку як міждержавний, а згодом, після створення СРСР, міжреспубліканський з БСРР і РСФРР. Якщо з білоруською стороною значних непорозумінь по розмежуванню території не було, то з Росією процес домовленостей розтягнувся аж до 1928 р.

Зміна статусу кордону з міждержавного на міжреспубліканський відіграла чи не вирішальну роль у визначенні кінцевого результату всього переговорного процесу з врегулювання назрілих прикордонних проблем.

Сьогодні увагу дослідників усе частіше привертають проблеми формування українсько-російського кордону на початку ХХ ст. У перші роки незалежності України тема історії формування українських кордонів не відразу стала об'єктом підвищеного наукового інтересу. Одними із перших історичних досліджень на початку 90-х років ХХ ст., присвячених кордонам України, були праці В. Боєчка, О. Ганжі, Б. Захарчука, М. Дністрянського³, які і до нині залишаються популярними в колі дослідників і журналістів.

² Закон України «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради України – 1992. – № 2. – Ст. 5.

³ *Боєчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І.* Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1994; *Боєчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І.* Формування державних кордонів України, 1917–1940 рр. – К., 1991; *Боєчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І.* Кордони України: історія та проблеми формування (1917–1940 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 56–77; *Ганжа О. І., Захарчук Б. І.* Проблема державних кордонів України (1917–1940 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 3–10; *Дністрянський М. С.* Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. – Львів, 1992.

Наступні роки не відзначалися появою значних масивів відповідної друкованої продукції, а в більшості публікацій про українські кордони, які все ж таки побачили світ, використовувалася інформація зі згаданих праць початку 90-х років, за винятком поодиноких видань⁴.

Можливо, найповнішим і найбільш цілісним дослідженням з історії кордонів України, хоча і не досить об'ємним, є публікації Г.Єфименка та С.Кульчицького в «Енциклопедії історії України»⁵, «Енциклопедичному словнику-довіднику»⁶ та збірнику наукових статей «Регіональна історія України»⁷.

Заслужують на увагу праці Г.Єфименка – стаття «Визначення кордону між УСРР та РСФРР (1917–1920)»⁸ та монографія «Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік»⁹, у яких досить детально аналізуються питання про кордон між УСРР та РСФРР. Ці дослідження присвячені періоду, в якому закладалися основи майбутніх територіальних розмежувань між Україною і Росією в 20-х рр. ХХ ст.

Врегулювання цього питання здійснювалося в умовах жорстких суперечностей. Українське партійне керівництво досить активно реагувало на обмеження інтересів республіки, особливо щодо неадекватного обміну територіями як в економічному, так і в територіальному й демографічному планах¹⁰. Як стверджує Л. Горизонтов у своїй статті «Україна в дзеркалі регіоналістики», при всій своїй, на перший погляд, умовності внутрішньосоюзні кордони радянського періоду відігравали суттєву роль. Не випадково досить запеклою виявилася боротьба з приводу демаркації кордону між РСФРР та УСРР у 1920-х роках¹¹.

⁴ Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях та з їхніми межами (XVIII–XX століття). – К., 1998; Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. – Львів, 2000; Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2000.

⁵ Єфименко Г. Г., Кульчицький С. В. Кордони державні України, принципи та історична практика їх визначень // Енциклопедія історії України: У 10 т. – Т. 5: Кон–Кю. – К., 2008. – С. 137–148.

⁶ Єфименко Г. Г., Кульчицький С. В. Кордони України // Енциклопедичний словник-довідник. – К., 2012.

⁷ Єфименко Г. Г., Кульчицький С. В. Кордони і територія України у ХХ ст. // Регіональна історія України. – Вип. 2. – К., 2008. – С. 135–160.

⁸ Єфименко Г. Г. Визначення кордону між УСРР та РСФРР (1917–1920) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2011. – № 20. – С. 135–176.

⁹ Єфименко Г. Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. – К., 2012.

¹⁰ Борисєнок Е. Ю. Украина и Россия: спор о границах в 1920-е годы // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – М., 2005. – С. 205–237.

¹¹ Горизонтов Л. Е. Украина в зеркале регионалистики // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – М., 2005. – С. 5.

За твердженням Г. Єфименка, до 28 грудня 1920 р., коли було укладено союзний договір між УСРР та РСФРР з визнанням незалежності обох сторін, радянська Україна начебто зберігала свою державність. Мало того, 19 березня 1918 р. II Всеукраїнським з'їздом рад була проголошена її незалежність. Але до 28 грудня 1920 р. не існувало формального правового акту, в якому б РСФРР визнала незалежність УСРР. Про реальне відокремлення України теж говорити не доводиться. Тому в цей час при визначенні територіального розмежування між УСРР та РСФРР тісно перепліталися економічні потреби єдиної радянської держави та відносини між двома державними утвореннями, які виникли на території колишньої імперії Романових¹².

Поштовхом, а разом із тим і приводом, до активізації з'ясування прикордонних проблем стала реформа системи адміністративно-територіального устрою.

14 квітня 1923 р. Крайекономрада Південно-Східного (з кінця 1924 р. – Північнокавказького) краю Росії надіслала в НКВС листа, в якому наводилися докладні економічні обґрунтування необхідності включення до складу Південно-Східного краю РСФРР Таганрозького та Олександро-Грушівського районів УСРР. Указувалося на те, що Таганрог був єдиним глибоководним портом усього Південно-Східного краю на Азовському морі, а Україна вже мала подібні Бердянський і Маріупольський порти. Також Таганрог був тісно пов'язаний економічним життям із Південним Сходом. Крім того, російська сторона настійно наполягала на приєднанні Олександро-Грушівського (Шахтинського) та Катерининсько-Кам'янського районів для вирішення питань енергетичної цілісності регіону. Загалом пропонувалося приєднати території, на яких мешкало майже 103 тис. осіб¹³.

Зі свого боку Україна виставляла свої аргументи. Зокрема, 22 травня 1923 р. президія Укрдержплану вважала недоцільним передачу Шахтинського району як складової частини антрацитного району Донбасу. Разом із тим, визнаючи економічні претензії з російського боку щодо Таганрога, Укрдержплан вказував на необхідність глибокого вивчення цього питання, апелюючи до політичної доцільності¹⁴. Україна, у свою чергу, на початку 1923 р. висунула власний проект перегляду українсько-російського кордону, за яким, серед іншого, передбачалося приєднання до УСРР значної частини Брянської, Воронежської та Курської губерній¹⁵.

¹² Єфименко Г. Г. Визначення кордону між УСРР та РСФРР... – С. 135.

¹³ Борисєнок Е. Ю. Украина и Россия: спор о границах в 1920-е годы. – С. 207.

¹⁴ Там само. – С. 209.

¹⁵ Роговий В. М. Українсько-російські етнонаціональні відносини в Україні в 20–30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – С. 8.

Для врегулювання кордонів між республіками було створено Комісію з врегулювання кордонів між РСФРР, УСРР і БСРР, яка на першому своєму засіданні 1 липня 1924 р. розглянула згаданий український проект. Основною офіційною причиною перегляду кордону для української сторони був національний момент. Увага української делегації зверталася на дані про чисельність українців у прикордонних із Україною російських губерніях, спираючись на дані переписів населення 1897 р., 1920 р. та частково 1923 р. За данини 1922 р. в цих губерніях мешкало понад 1704 тис. українців¹⁶. У зв'язку з цим пропонувалося до складу УСРР передати з Курської губернії ряд волостей Путивльського повіту (Буринську, Грузчанську, Глушецьку, Козачанську, Клепальську, Миколаївську, Нововоскресенську, Попово-Слобідську, Пригородну, Успенську), Рильського повіту (Плушанівську, Кобильську, Кульбатинську, Спагостську, Суханівську, Теткинську), Суджанського повіту (Біловську, Гонтарівську, Замостянську, Крениченську, Миропільську, Новоіванівську, Уланівську), весь Грайворонський повіт (крім Бурівської і Солдатської волостей), весь Білгородський повіт, Пемську волость Обоянського повіту, ряд волостей Корочанського повіту (Кащеївську, Нечаївську, Пригородну та всі південні волості цього повіту), декілька волостей Новооскольського повіту (Троїцьку, Халанську, Буланівську, Михайлівську, Слонівську, Чернянську, Вільшанську, Волтівську). Зі складу Воронежської губернії – Валуйський повіт, південну частину Острогозького, Россошський, Богучарський, північно-західні і південно-західні частини Павлівського та південну частину Калачевського повіту. Зі складу Брянської губернії – селище Зноб-Трубчевська Трубецького повіту та ряд сіл Севського повіту. Зі складу БСРР – невелику частину Мінської губернії на правому березі річки Словечни, Семенівську волость Новозибківського повіту Гомельської губернії.

Зі свого боку Україна пропонувала передати БСРР частини Гладківської, Словечанської, Юровської волостей Коростенського повіту Волинської губернії УСРР, а також згадувані вже Таганрог та Олександро-Грушевський (Шахтинський) і Катерининсько-Кам'янський райони.

Місцева влада Курської, Воронежської та Брянської губерній висувала власні контраргументи щодо українського проекту. Курська губерньська планова нарада надала губвиконкому свої висновки, вказуючи на вирішальне значення економічного фактору (цілісність бази цукрової промисловості, перспективи розвитку гірничої справи), оскільки за етнографічною ознакою визначити розмежування

¹⁶ Боєчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І. Формування державних кордонів України, 1917–1940 рр. – К., 1991. – С. 17; Боєчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І. Кордони України: історія та проблеми формування (1917–1940 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 67.

території досить проблематично. Курський губплан посилався на те, що «мова населення значною мірою прикордонної з УСРР полоси Курської губернії є середньою, перехідною від української до великоросійської»¹⁷.

Таким чином, українсько-російські прикордонні території і надалі залишалися предметом запеклих суперечностей. Кожна зі сторін наводила свої аргументи щодо вирішення питання про прикордонне розмежування. Коли російська сторона вважала економічні аспекти важливішими, то Україна, крім цього, акцентувала увагу на національних і політичних обставинах.

Комісія з врегулювання кордонів між РСФРР, УСРР і БСРР, щоб докладніше вивчити питання, 2 липня 1924 р. надіслала до Харкова телеграму, в якій вказувалося про необхідність терміново надати «економічні, етнографічні, географічні та інші матеріали щодо встановлення кордонів між УСРР і РСФРР». У відповіді позиція ВУЦВК підкріплювалася короткими історичними довідками академіків Д. І. Багалія «Историко-этнографические и лингвистические материалы, касающиеся северной границы УССР и РСФСР» і М.С.Грушевського «К вопросу о восточных границах Украины». У довідці Д.І.Багалія основна увага приділялася сучасному етнічному стану спірних територій, М.С.Грушевський розкрив історію української колонізації вказаних земель¹⁸. Доволі суперечливими виявлялися настрої місцевого населення та губерньської влади щодо долі спірних територій.

Загалом, усі територіальні питання між республіками, які б рішення не приймалися на місцевому рівні, вирішувалися на найвищому партійному та державному рівні. Так, 11 липня 1924 р. Політбюро ЦК РКП(б) прийняло рішення про приєднання Таганрозького й Олександро-Грушевського (Шахтинського) округів до РСФРР, а 24 липня 1924 р. Секретаріат ВЦВК створив Комісію для встановлення точних кордонів районів, що відходили від УСРР до РСФРР. Було створено так звану Паритетну комісію Донецького губвиконкому та Південно-Східного крайвиконкому, яка керувала безпосередньою передачею території.

В основному питання врегулювання кордону з Південно-Східним краєм було узгоджено, однак труднощі у встановленні українсько-російського кордону в районі Курської, Воронежської і Брянської губерній залишалися невирішеними. 14 листопада 1924 р. на засіданні Комісії ЦВК СРСР з районування, при розгляді питання щодо принципів територіального розмежування акцентувалося на тому, що у зв'язку зі значним національним переплетенням потрібно

¹⁷ Борисёнок Е. Ю. Украина и Россия: спор о границах в 1920-е годы. — С. 211–213.

¹⁸ Там само. — С. 215–217.

розглядати й економічні фактори. В результаті робився висновок про необхідність «випрямлення кордонів із метою зручності управління».

27–28 листопада 1924 р. Комісія ЦВК СРСР з районування продовжила свою роботу, в результаті якої «було вирішено передати Україні частину території Курської губернії – ряд волостей Путивльського повіту, Крениченську волость Суджанського повіту, весь Грайворонський повіт (за винятком Бутівської волості), весь Білгородський повіт, ряд волостей Корочанського повіту та частину Новооскольського повіту, а також Семенівську волость Гомельської губернії, село Зноб-Трубчевська і ряд сіл Подиводської волості Севського повіту Брянської губернії, Валуйський повіт Воронежської губернії»¹⁹.

Українська, і російська сторони залишилися незадоволеними рішенням Комісії. Українська делегація наполягала на дотриманні «національно-етнографічного моменту» та «економічної близькості даної території з УСРР», апелюючи до проголошених основних принципів національної політики СРСР, згідно з якими «республіки і області організовуються і об'єднуються перш за все за національною ознакою». Російська делегація зі свого боку вважала «доцільним провести лише часткове виправлення кордонів» і звернулася зі своїми претензіями до Президії ЦВК СРСР. 23 січня 1925 р. Комісія ЦВК СРСР з врегулювання кордонів між РСФРР, УСРР і БСРР прийняла «остаточну редакцію» свого рішення, за яким «у складі Курської губернії залишилися волості Корочанського, Новооскольського, Острогоського, Богучарського і Павлівського повітів; із Білгородського повіту до складу УСРР включили лише південну частину Муромської волості, із Грайворонського повіту лише південну частину Грайворонської волості, із Валуйського повіту Воронежської губернії лише Троїцьку волость і частину Уразівської волості»²⁰.

16 жовтня 1925 р. Постановою ЦВК СРСР «Про врегулювання кордонів Української Соціалістичної Радянської Республіки з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою» було затверджено рішення Комісії ЦВК СРСР з врегулювання кордонів із деякими змінами. Зокрема, Троїцька волость Валуйського повіту Воронежської губернії віддавалася не повністю, а лише її південна частина, із Путивльського повіту Курської губернії до складу України включено Пригородну, Новогончарну, Новослобідську, Шалигінську і Белючицьку волості.

Крім того, за цією ж постановою до складу Північнокавказького краю РСФРР з території Донецької губернії УСРР передавалися Федорівський, Миколаївський (з містом Таганрогом), Матвієво-Курганський, Советинський. Голодаївський райони, східна частина

¹⁹ Там само. – С. 226–229.

²⁰ Там само. – С. 230.

Катерининського району Таганрозької округи Донецької губернії, Глибокинський, Ленінський, Кам'янський, Усть-Белкалитвенський, Володимирівський, Сулинський, Шахтинський райони і частина території Сорокинського, Олексіївського районів Шахтинської округи Донецької губернії. Згідно з постановою до УСРР було приєднано територію, на якій мешкало 278 081 осіб, тоді час як від України було передано територію з населенням 478 909 осіб. Цією ж постановою було створено Паритетну комісію, яка повинна була керувати передачею територій. На місцях було створено вісім приймально-здавальних комісій, які мали вирішувати майнові та фінансово-бюджетні питання. До їх складу входили представники всіх зацікавлених сторін. Роботу по передачі територій від однієї республіки іншій планувалося завершити до 1 березня. Однак у намічений строк її провести не вдалося. Деякі органи місцевої влади Курської та Воронежської губерній намагалися всіляко затримати цей процес. Всупереч рішенням центральних органів вони вивозили майно, що мало залишитися на території, яка передавалася УСРР, знімали працівників²¹. Однак робота цих комісій затягнулася через значну кількість суперечностей, спричинених невизначеністю щодо належності окремих населених пунктів чи до УСРР, чи до РСФРР. Лише 24 жовтня 1928 р. Президія ЦВК СРСР прийняла Постанову, згідно з якою у складі РСФРР залишалися села Зноб-Трубчевська і Грудське Брянської губернії, ряд сіл Брянської і Курської губерній було передано до складу УСРР (Рашковичі, Смокарівка, Стариці, Стурцеве, Прилипки, Велика Рибиця, Миропілля, Студенки, Запсілля, Пенянки, Олександрія, Василівка і Нова Деревня Курської губернії). Усі інші відповідні пункти Постанови Президії ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. залишилися без змін²².

У лютому 1929 р. Й. Сталін востаннє на офіційному рівні торкнувся питання про кордони. На зустрічі з українськими письменниками він заявив, зокрема: «Ми в ЦК двічі вивчали питання і залишили без наслідків. Ми повинні бути особливо обережними, тому що такі зміни провокують величезний спротив з боку деяких росіян». У даному випадку етнографічний критерій не став для Кремля головним, більш вагому роль зіграли межі дореволюційного губернського поділу в Росії²³.

Таким чином, крапку в територіальному розмежуванні було поставлено майже через шість років після зміни статусу міждержавних

²¹ Босчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І. Формування державних кордонів України, 1917–1940 рр. – С. 20.

²² Борисєнок Е. Ю. Украина и Россия: спор о границах в 1920-е годы. – С. 233.

²³ Єфименко Г. Г., Кільчицький С. В. Кордони державні України, принципи та історична практика їх визначень // Енциклопедія історії України: У 10 т. – Т. 5: Кон–Кю. – К., 2008. – С. 144.

кордонів на міжреспубліканські. Причиною досить тривалого переговорного процесу, звісно, були події, що передували об'єднанню УСРР і РСФРР в єдиній державі. Загальний баланс надбань був не на користь України, як в територіальному, так і в демографічному значенні.

Востаннє українсько-російський кордон змінювався 1954 р.²⁴ 25 січня 1954 р. Президія ЦК КПРС прийняла рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад УРСР. 5 лютого 1954 р. Рада Міністрів РРФСР постановила «вважати доцільним передати Кримську область зі складу РРФСР у склад УРСР», просити Президію Верховної Ради РРФСР розглянути це питання і направити відповідне подання в Президію Верховної Ради СРСР. Того ж дня Президія Верховної Ради РРФСР прийняла Постанову «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР». У свою чергу, 13 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла Постанову «Про подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу Української РСР». 19 лютого 1954 р. відбулося урочисте засідання президії Верховної Ради СРСР за участю керівників законодавчих і урядових органів Росії та України, першого заступника голови виконкому Кримської облради П. Ляліна, а також голів виконкомів Сімферопольської і Севастопольської міськрад Н. Каткова та С. Сосницького. Першим виступив голова президії Верховної Ради РРФСР М. Тарасов. Вказавши на те, що Крим є немовби природним продовженням південних степів України, він зробив такий висновок: «З географічних та економічних міркувань передача Кримської області до складу братньої Української республіки доцільна і відповідає загальним інтересам Радянської держави». Услід за ним виступив голова президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченко, а потім – О. Куусінен, Ш. Рашидов, М. Шверник та інші члени президії Верховної Ради СРСР. Обговорення підсумував голова законодавчого органу К. Ворошилов²⁵.

Саме 19 лютого Президія Верховної Ради СРСР за спільним поданням Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР ухвалила рішення про передачу Кримської області Україні, враховуючи єдність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки. 9–10 березня 1954 р. XXV конференція Кримської обласної партійної організації підтримала Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. щодо передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР. Згодом, 26 квітня 1954 р., Верховна Рада СРСР ухвалила Закон СРСР «Про передачу Кримської

²⁴ Див. докладніше: *Кульчицький С. В.* Україна і Росія: переваги і небезпеки «особливих» відносин». Роздуми історика. — К., 2004.

²⁵ *Кульчицький С.* Входження Криму до складу України // Регіональна історія України. — Вип. 3. — К., 2009. — С. 146.

області зі складу РРФСР у склад Української РСР», опублікований 28 квітня 1954 р. Водночас було внесено відповідні зміни до статей 22 і 23 Конституції СРСР, якими визначався новий правовий статус Кримської області²⁶.

Той факт, що передача відбувалася під час святкування 300-річчя входження України до складу Російської держави, вказує на те, що велику роль у цьому акті відіграв також ідеологічний чинник²⁷, хоча офіційні документи цей акт не пов'язували з 300-річчям возз'єднання України з Росією.

Причину передачі Криму дехто вбачає в бажанні М. Хрущова заручитися підтримкою впливової парторганізації України в боротьбі за зміцнення власних позицій в партії і державі, інші ж, перш за все, у необхідності покращити соціально-економічний стан Кримської області, яка так і не досягла за 10 років довоєнних показників²⁸.

Враховуючи, що ця подія по-різному трактується в історичній та соціально-політичній літературі, зазначимо, що зміна територіального устрою союзних республік відбулася у повній відповідності до норм чинних тоді Конституцій РРФСР та УРСР, Конституції СРСР, зокрема ст. 14, 18 і 146. Процедура прийняття рішення також відповідала тодішнім правовим нормам.

Однак із передачею Криму до складу України змінився відповідно і міжреспубліканський українсько-російський кордон. До 1954 р. він пролягав по Перекопському перешийку, а після згаданих подій кордон перенісся до Керченської протоки. Лише події 2003 р., пов'язані з конфліктом навколо острова Коса Тузла, змусили згадати про ще одну проблему українсько-російського прикордонного розмежування. І хоча її зародження розпочалося ще в період перебування Криму в складі Росії, саме з приєднанням останнього до України і наступним майже 50-річним «прикордонним затишшям» у територіальному врегулюванні, назріло нове непорозуміння, але вже не між союзними республіками, а незалежними державами.

Діалог з Росією стосовно належності Україні острова Коса Тузла затягнувся майже на два роки. Лише у липні 2005 р. російська сторона визнала його приналежність Україні. Однак проведення лінії кордону по Азовському морю та Керченській протоці відповідно до міжнародного права й досі залишається предметом затяжних переговорів між двома країнами.

²⁶ *Касяненко Ю. Я.* Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад Української РСР» // Енциклопедія історії України: У 10 т. – Т. 3: Е–Й. – К., 2005. – С. 212.

²⁷ *Єфименко Г. Г., Кульчицький С. В.* Кордони і територія України у ХХ ст. // Регіональна історія України. – Вип. 2. – К., 2008. – С. 156.

²⁸ *Осіпенко С.* Передача Криму УРСР у 1954 році. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/history/4b4ff28b84403/>

На початку минулого століття Коса Тузла була частиною Таманського півострова. 29 листопада 1925 р. сильний шторм розмив тонкий перешийок між Тузлою й Таманню. Рибалки розширили водний прохід і почали використовувати його як канал. Відтоді відстань між новоутвореним островом і сушею зростала. 7 січня 1941 р. Указом Президії Верховної Ради РРФСР із Темрюкського району Краснодарського краю Тузлу передали до складу Кримської АРСР, а 1954 р. острів, разом з усім Кримом, РСФСР передала УРСР. Питання визначення кордону між двома республіками виникло тільки 1958 р. Реально косу передали Україні на початку 70-х рр.: 1973 р. тодішні заступники голів Кримського облвиконкому і Краснодарського крайвиконкому узгодили графічні межі на карті адміністративного кордону. Зроблено це було на рівні керівництва Кримської обласної та Краснодарської крайової виконавчих влад. Населені пункти острова в адміністративному та господарському порядку підпорядкували Керченській міськраді²⁹.

Лінію українсько-російського кордону було неодноразово підтверджено низкою двосторонніх договорів, починаючи з Договору між УРСР та РРФСР від 19 листопада 1990 р. Ці зобов'язання були в подальшому підтвержені в Договорі про подальший розвиток міждержавних відносин від 23 червня 1992 р. і в Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.

Однак, у вересні 2003 р. від російської станиці Тамань Темрюкського району Краснодарського краю в напрямку до острова Коса Тузла почали насипати греблю з метою з'єднання її з російським берегом. 30 вересня 2003 р. МЗС України направило МЗС Росії ноту протесту.

6 жовтня 2003 р. міністр закордонних справ України К. Грищенко вирушив до Москви на переговори з приводу конфлікту. Для особистої участі у розв'язанні конфлікту Президент України Л. Кучма терміново перервав візит до Латинської Америки. У листопаді 2003 р. Прем'єр-Міністри Росії та України домовилися про припинення подальшого будівництва дамби³⁰.

До останнього часу між Україною і Росією залишається проблема невирішеності делімітації Азовського моря та Керченської протоки. Тривалий час для Росії така ситуація невизначеності була вигідною з геополітичних міркувань, що часто призводило до нагнітання політичних пристрастей і «непорозумінь» у міждержавних відносинах.

У пострадянських країнах нові міждержавні кордони ще не легітимувалися належним чином – незавершеність процесів делімітації

²⁹ Служинська І. Геополітичні й екологічні проблеми Тузли // Регіональна історія України. – Вип. 4. – К., 2010. – С. 135.

³⁰ Лемеха С. Застава між двома морями. – День. – 2006. – 22 вересня.

та демаркації спричиняє невизначеність у напрямках і змісті прикордонних відносин.

Динаміка переговорного процесу свідчить, що найбільші розбіжності виникають у питанні визнання адміністративного кордону між колишніми УРСР та РРФСР державним кордоном між Україною і Російською Федерацією. Україна під час переговорного процесу домагається визнання російською стороною міжреспубліканського (адміністративного) кордону між колишніми УРСР та РРФСР як державного кордону між Україною та Росією в Керченській протоці³¹.

Корінь цих протиріч лежить у площині історії врегулювання проблем із територіального розмежування між Україною і Росією протягом усього ХХ ст., адже яку б значну роль у вирішенні територіальних питань не відіграло керівництво Радянської України, остаточні рішення з усіх питань приймало союзне партійне і державне керівництво.

---

³¹ *Царьов Ю. О.* Сучасний стан та перспективи договірно-правового оформлення морських кордонів України. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=261>